

Inhoud

Vooraf	VII
Hoofdstuk 1 Instrumenten en ingrediënten	1
1.1 Tijdsbesef	5
1.2 Causaal redeneren	11
1.3 Empathisch vermogen	15
1.4 Historische onderwerpen	21
Deel I Historisch bewustzijn is een keuze	23
Hoofdstuk 2 Inleiding op deel I	25
Hoofdstuk 3 Vier redenen voor geschiedenisonderwijs	29
3.1 Omdat het moet: overheids- en schoolbeleid	33
3.2 Omdat het leuk is: interesse, humor en verwondering	36
3.3 Omdat het je verleden is: algemene kennis	39
3.4 Omdat het onze toekomst is: zich historisch bewust zijn	42
Hoofdstuk 4 Waardevolle leerkracht	45
4.1 Bezit voldoende historische kennis	48
4.2 Interpreteer het heden met historische kennis	59
4.3 Ontwikkel historisch bewustzijn bij leerlingen	63
Deel II Didactische keuzes	73
Hoofdstuk 5 Inleiding op deel II	75

Hoofdstuk 6 Schoolniveau: leerstofordening	79
6.1 Het jonge kind (4 tot en met 7 jaar)	82
6.2 Het oudere kind (8 tot en met 12 jaar)	88
Hoofdstuk 7 Klassenniveau: lesonderdelen	97
7.1 Pakkende inleiding	98
7.2 Kernbegrippen leren	106
7.3 Tijdljngebruik	112
7.4 Bronnen van informatie	115
7.5 Koppelen aan actualiteiten	119
7.6 Evalueren en reflecteren	121
Deel III Inhoudelijke keuzes	125
Hoofdstuk 8 Inleiding op deel III	127
Hoofdstuk 9 Tijdsbesef	133
9.1 Tijd van structuren	135
9.2 Tijd van conjuncturen	139
9.3 Tijd van gebeurtenissen	143
9.4 Tijd van ervaringen	146
Hoofdstuk 10 Causaal redeneren	151
10.1 Onderwerp vaststellen	152
10.2 Context verbeelden	156
10.3 Oorzaken beschrijven	159
10.4 Gevolgen analyseren	161
Hoofdstuk 11 Empathisch vermogen	163
11.1 Standplaatsgebondenheid	164
11.2 Multiperspectiviteit	168
11.3 Empathische samenleving	171
Nawoord	175
Bijlage 1 Basiskennis: historische onderwerpen	176
Bijlage 2 Feestdagen	181
Bijlage 3 Prentenboekenlijst per tijdvak	190
Literatuur	197
Register	199

Hoofdstuk 1

Instrumenten en ingrediënten

Drie leerkrachten op het VOC-schip Batavia. Foto: Dirk de Vries

Geschiedenis, emoties, toekomst, standplaatsgebondenheid, herinneren, zintuigen, heden, continuïteit, verhalen, oorzaken, samenlevingen, bronnen, mensheid, verleden, wetenschap, actualiteiten, multiperspectiviteit, avontuur, gevolgen, tijd, contingentie, erfgoed, technologie, beschaving, context, cognitie. Het heeft allemaal te maken met historisch bewustzijn.

Het is aan de leerkracht om betekenisvol geschiedenisonderwijs te maken. Dit boek is een handboek om daarbij te gebruiken.

Naast een gedegen kennisbasis aan *historische onderwerpen* volstaat het voor een basisschoolleerkracht kennis te nemen van drie belangrijke cognitieve vermogens. Het gaat om het vermogen tot *tijdsbesef*, *causaal redeneren* en *empathie*. Hiermee ontwikkelen leerlingen in het basisonderwijs historisch bewustzijn. In dit boek worden deze drie instrumenten voor historisch bewustzijn uiteengezet en voorbeeldmatig toegelicht. Met deze vakkennis is een basisschoolleerkracht in staat leerlingen voor te bereiden op het voortgezet onderwijs waarin historische denk- en redeneervaardigheden verder worden uitgediept.

Historische werkelijkheid, verleden en geschiedenis

Het verleden is alles wat ooit heeft plaatsgevonden. Naast bekende verhalen bestaat het verleden ook uit gebeurtenissen die wij niet kunnen leren kennen en die wellicht altijd onbekend zullen blijven. Het verleden is een werkelijkheid die voorbij is. Dit wordt ook wel historische werkelijkheid genoemd.

Geschiedenis is onderzoek naar dat verleden gebaseerd op bronnen die daaruit voortgekomen zijn. Geschiedenis bestaat met name uit beschrijvingen van wat in het verleden gebeurd is. Geschiedenis geeft overzicht over en inzicht in de historische werkelijkheid.

In deze opvattingen spelen mensen een wezenlijke rol. Toch is zowel het begrip verleden als het begrip geschiedenis van toepassing op een werkelijkheid buiten de mens. Het blijft een externe verzameling handelingen en kennis, meestal door anderen geproduceerd. Een mens kan veel van deze geschiedenis leren kennen, maar nooit alles, laat staan zich het verleden als geheel eigen maken.

Historisch bewustzijn is een cognitief proces

Historisch bewustzijn is een staat van 'zijn' die gevormd wordt via een cognitief proces, geïnitieerd door emoties en gebaseerd op kennis en ervaringen uit het verleden. Dit spel van emoties, cognitie en historie speelt zich af in de hersenen en de rest van het lichaam, ofwel in de mens zelf.

Historisch bewustzijn is onlosmakelijk verbonden met het individu dat het bezit. Het zit 'in' ons. Iemand heeft historisch bewustzijn nodig om het verleden te kunnen ervaren en analyseren. Dit vermogen tot analyseren is bij ieder mens potentieel aanwezig. Door met de hiervoor benodigde instrumenten te leren omgaan en historische kennis op te doen, kan iedereen een mate van historisch bewustzijn ontwikkelen.

Gereedschap bestaat in vele soorten en maten. Foto: Todd Quackenbush

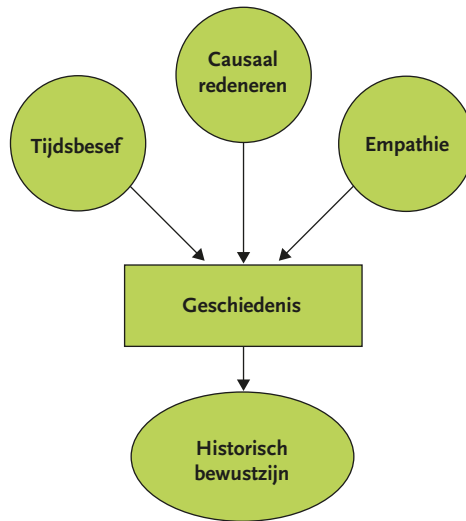

Instrumenten en ingrediënten

4

Het vermogen tot historisch bewustzijn wordt in dit boek uiteengezet aan de hand van drie cognitieve vermogens (de instrumenten). Dit zijn 1) *tijdsbesef*: inzicht in het verloop van tijd; 2) *causaal redeneren*: analyseren van oorzaak en gevolg; en 3) *empathisch vermogen*: het aanvoelen van anderen en het zich inleven in gebeurtenissen. Deze aspecten toegepast op *historische onderwerpen* (de ingrediënten) dragen bij aan historisch bewustzijn (zie figuur 1.1).

Figuur 1.1 Het ontstaan van historisch bewustzijn.

HERSENKRAKER BESEF VAN BEWUSTZIJN

Taalkundig kan het woord 'besef' verwijzen naar een werkwoord: 'ik besef', of naar een zelfstandig naamwoord: 'het besef'. Het woord 'bewust' kan een bijwoord zijn: 'ik ben bewust', of een bijvoeglijk naamwoord: 'het bewuste kind'.

- Wat is het verschil tussen beseffen en bewustzijn voor jou?
- Ben jij je op dit moment bewust van jouw verleden?
- Hoe ver gaat dat terug?
- Wanneer had jij voor het eerst een besef van tijd, denk je?
- Wat voor soort tijd was dat?

1.1 Tijdsbesef

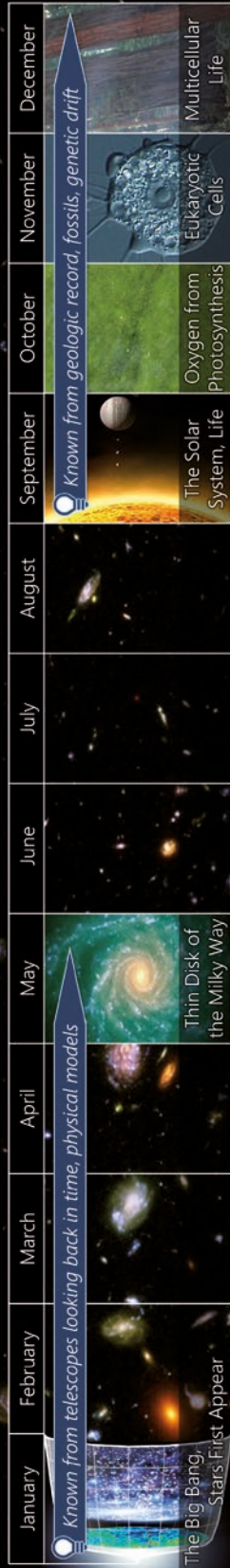
Tijdsbesef is het herkennen en ervaren van het verloop van tijd. Het gaat om een cognitief proces van zich bewust worden van het verschil tussen het heden (het 'nu') en een andere tijd, zoals een verleden tijd of een toekomstige tijd. Deze persoonlijke visie op tijd wordt gevormd door ervaringen, beelden, verhalen en gebeurtenissen. Iedereen bezit in potentie het vermogen om tijd te ervaren en erover na te denken. In welke mate iemand in staat is het verschil tussen het heden en een andere tijd in te zien, is afhankelijk van de persoon en het moment.

Voor de Schiphol-klok van kunstenaar Maarten Baas is een man twaalf uur lang bezig met het zichtbaar maken van het verloop van tijd.

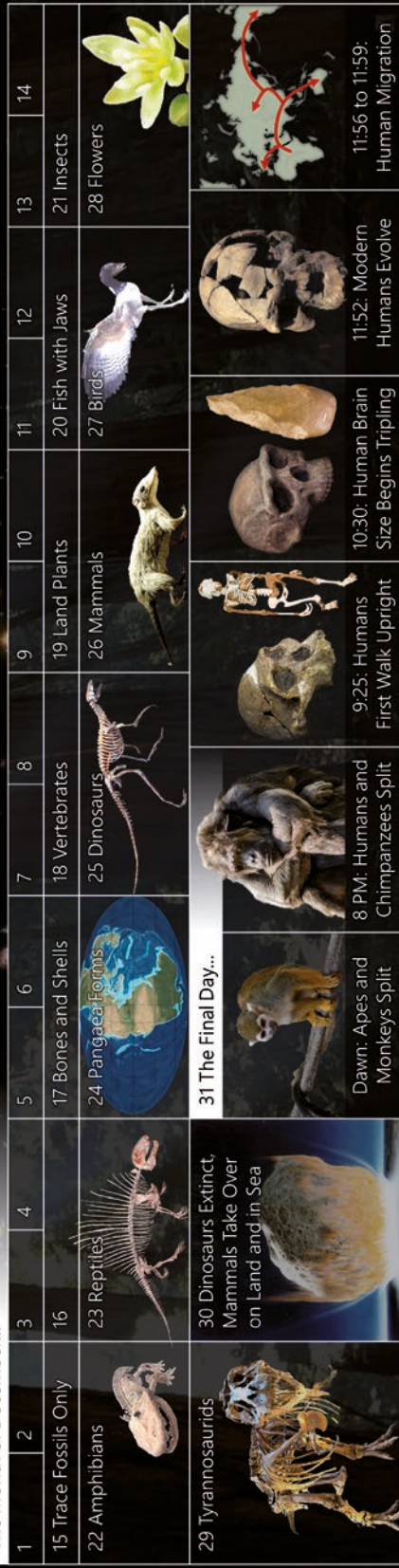

The Cosmic Calendar

The 13.8 billion year history of the universe scaled down to a single year, where the Big Bang is January 1st at midnight, and right now is midnight 1 year later

The Month of December...

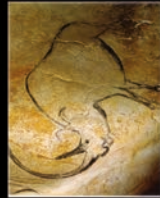

The Final Minute...

A human life only lasts for the blink of an eye on the Cosmic Calendar: $100 \text{ years} * 365 * 24 * 60 * 60 / 13,800,000,000 = 0.23 \text{ Cosmic Seconds}$

Known from artifacts, radiocarbon dating, DNA extraction from remains

Written records

End of Last Ice Age, Sea Level 400 Feet Lower Than Now

Agriculture Leads to Permanent Settlements

Columbus Arrives in America (1.2 Seconds Ago)

Christ Born

Mohammed Born

Old Testament, Buddha

Dynastic China Begins

◀ De kosmische kalender van Carl Sagan is een hulpmiddel om je een beeld te vormen van de hoeveelheid tijd die verstreken is sinds het ontstaan van het heelal in verhouding tot de menselijke geschiedenis. Foto: Efbrazil

HERSENKRAKER KLOKKIJKEN

Bij welk vak- of leergebied hoort klokkijken, volgens jou?

Een algemene richtlijn voor het leren klokkijken op de basisschool is als volgt:

- Groep 1: kennismaken met seizoenen en dagen van de week.
- Groep 2: dagdelen benoemen en tijdsaanduidingen als *eerder/later/gisteren* gebruiken.
- Groep 3: hele en halve uren herkennen en benoemen op een analoge klok (wijzerklok).
- Groep 4: leren kennen van kwartieren en soms (afhankelijk van de rekenmethode) *5 voor/over heel* en *half*; kennismaken met een digitale klok.
- Groep 5: herkennen van uren, minuten en seconden op zowel een analoge als een digitale klok.

Historisch tijdsbesef

Tijdsbesef is een belangrijk instrument om historisch bewust te worden. Toch heeft tijdsbesef op zichzelf niet noodzakelijk te maken met geschiedenis, zoals historische gebeurtenissen en personen. Iemand die bijvoorbeeld een minuut lang de wijzers van de klok volgt, is zich bewust van het verloop van tijd, niet van geschiedenis. Wanneer kinderen leren klokkijken op school, werken ze aan tijdsbesef, niet noodzakelijk aan de kennis van de geschiedenis. Vaak staan de oefeningen voor klokkijken in een rekenmethode. Daarmee is tijdsbesef eerder een onderdeel van rekenonderwijs dan van wereldoriëntatie.

Hoe ouder iemand wordt, hoe meer geschiedenis haar intrede doet via school en daarbuiten. Gekoppeld aan tijdsbesef zorgt dit ervoor dat iemand zich bewust wordt van de eigen plaats in de tijd, ofwel in de historie. Gaandeweg worden de eerste ervaringen met tijdsverschillen verdiept en verbreed naar een gedegen besef van tijd op de langere termijn.

Globaal, biologisch, geografisch, ecologisch, dagelijks, mythisch, sociaal, en historisch tijdsbesef zijn allemaal aanduidingen die in methoden genoemd worden om tijdsbesef aan te duiden. Al deze vormen van tijdsbesef kunnen worden gebruikt om tot historisch bewustzijn te komen.

Belang van tijdsbesef

Over het nut van tijdsbesef wordt al eeuwenlang gesproken. Tijdsbesef is een instrument waarover de mensheid beschikt om zich staande te houden in uiteenlopende situaties.

Rond de leeftijd van drie of vier jaar ontstaat tijdsbesef, kinderen komen dan ‘in de tijd’. Eerst leren ze het verschil tussen het nu ten opzichte van een verleden of een toekomst. Daarna komt het besef van een gebeurtenis, dus de tijd die het kost om iets te maken of te doen. Vervolgens leren kinderen het ontstaan en veranderen van gemeenschappelijk vastgestelde normen en waarden zoals taal, tradities en verhalen herkennen en in de tijd plaatsen. Uiteindelijk kunnen leerlingen de tijd als een natuurverschijnsel zien. Daarbij kunnen ze een inschatting maken hoelang het heeft geduurd dat de wereld om hen heen zo geworden is zoals die is.

Besef van tijd is nodig bij het maken van inschattingen met betrekking tot de duur van veranderingen. Wanneer iemand zich daarvan een beeld kan vormen, is het mogelijk gedrag daarop aan te passen.

“Mam, ik ontdek hier dat Shakespeare een heel oud familielid had, al wel in de 16e eeuw!! William Shakespeare.”

Elize (8 jaar)

‘In de tijd’ komen

Ieder mens wordt geboren met het potentiële vermogen om het verloop van tijd te leren kennen. Voor de ontwikkeling van tijdsbesef zijn wel jarenlange zintuigelijke ervaringen noodzakelijk. Het opbouwen van ervaringen is een voortdurend en cumulatief proces. Een baby leeft nog geheel in het heden, voor hem bestaat er geen verleden of toekomst. Het ene moment voelt hij zich goed en het volgende moment heeft hij honger, dorst of behoefte aan slaap of aandacht. Gevoelens en emoties sturen het menselijke gedrag van jongs af aan. Variërend van bijvoorbeeld vreugde en verwondering tot angst vormen emoties de motor voor alle leren. Voor een pasgeborene is er in het heden veel te ontdekken. Pas na verloop van tijd worden deze leermomenten spelenderwijs maar bewust met elkaar verbonden in de tijd.

Constructivistisch tijdsbesef

Wanneer een kind op een zeker moment ‘in de tijd’ is gekomen, begint de verdere ontwikkeling van tijdsbesef. Een schematische weergave van de ontwikkeling van tijdsbesef staat in tabel 1.1.